Разгледи, бр. 4, 1983, Скопје, pp. 481-491.

Звонко Никодиновски

Семиотика на говорната интеркомуникација

Говорната интеркомуникација има огромна важност за луѓето со оглед дека навлегува во многу сфери од нивниот живот, па оттаму и заинтересираноста на многу научни и практични дејности за нејзиното проучување. Областа на говорната интеркомуникација претставува плодно поле на проучување и за семиотиката. Во нашето излагање ќе се задржиме на три теми кои ни се чинат суштествени за семиотичкото одредување на говорната интеркомуникација. Првата тема ќе биде поимот говорна интеркомуникација и нејзините видови, втората–структурата на говорната интеркомуникација и третата–метаговорот како пунктуација на говорната интеркомуникација.

1. Поимот говорна интеркомуникација и нејзините видови

За да го одредиме поимот говорна интеркомуникација треба да тргнеме од поимот комуникација. Менувајќи му го значењето, терминот „*комуникација*", во техничка смисла, ќе го дефинираме како раѓање на мисла и одговор на таа мисла. Актот на комуникацијата ќе го опишеме на следниот начин: најпрвин перципираната стварност (било надворешната или внатрешната) влегува во психата и станува замислена стварност, а потоа психата ѝ одговара со реплика која претставува

рефлектирана стварност. Овие три фази се јавуваат и во двата основни вида комуникација: во интракомуникацијата и во интеркомуникацијата.

Интракомуникацијата претставува раѓање на мисла и одговор на таа мисла кој останува во сферата на субјектот. Интракомуникацијата може да биде внатрешна или надворешна во зависност од тоа дали одговорот е интериоризиран или екстериоризиран во надворешна форма во вид на говор, движење, мимика итн.

Интеркомуникацијата претставува раѓање на мисла и одговор на таа мисла кој се упатува некому. За да постои интеркомуникација неопходно е упатениот одговор да биде примен при што приемачот нужно му одговара со своја внатрешна или надворешна реплика. Токму затоа, може да се рече дека интеркомуникацијата претставува спој, преку упатената реплика, од две интракомуникации на два различни субјекта. Основната одлика на интеркомуникацијата се состои во тоа што таа претставува целна активност без оглед на тоа дали соопштената реплика е или не е идентична на личната реплика.[1]) Во однос на средствата во кои се екстериоризира упатената реплика интеркомуникациите можат да бидат: гестовни, мимични, олфакторни, тактилни, просторни, временски, светлосни, ликовни, музички, предметни, димни и говорни. Од гледна точка на приемачот, се разбира, највважни и најмногубројни се оние интеркомуникации чии реплики се примаат преку сетилата за вид и слух. Во таа група спаѓаат и говорните интеркомуникации кои се примаат или преку слухот (како во случајот на изговорените говорни интеркомуникации) или преку видот(како во случајот на пишаните говорни интеркомуникации). Во говорната интеркомуникација, покрај говорот се користат и други средства кои во поголемиот дел, служат како помошни кодови во нејзината реализација. Такви се, на пр., гестовите, мимиката, движењето на телото, времето, просторот и`други.

Сега ќе се обидеме да направиме одредена класификација на говорните интеркомуникации. Таа ќе се заснова, во

1) Термините „соопштена реплика" и „лична реплика" ги преземаме од Шарл Баји со таа разлика што зборот „мисла" од термините на Баји (pensée communiquée et pensée personnelle) го замениве со зборот „реплика". Сп. Ch. Bally: „Linguistique générale et linguistique francaise", 4 éd., Ed. Francke, Berne, 1965, str. 37.

прв ред, врз улогите на испраќачот и приемачот на репликите и врз нивните меѓусебни односи во процесот на говорната интеркомуникација. Според тој критериум, говорните интеркомуникации можеме да ги поделиме во три вида:

Прв и наједноставен вид претставува *пасивната говорна интеркомуникација* помеѓу говорникот или пишувачот и слушателот или читателот. Таа е пасивна затоа што приемачот нема можност да влијае врз испраќачот во моментот на актуалната говорна интеркомуникација. Многубројни се примерите од овој вид: слушањето говорна радиопрограма, гледањето говорна телевизиска програма и говорен филм (каде што, покрај другите видови, се остварува и говорната интеркомуникација), читањето и др. Може да се рече дека со развојот на цивилизацијата се усовршувале и техничките средства за остварување на пасивната говорна интеркомуникација.

Втор вид претставува *активната говорна интеркомуникација* помеѓу говорникот и аудиториумот. Таа е активна затоа што приемачот може да влијае врз говорникот во моментот на актуелната говорна интеркомуникација со своите реакции (аплаузи, извици на одборување или негодување и др.). И овде може да се наведат разни примери: гледање во театар на претстава со говор, предавање, говор на митинг, соопштение на конгрес, на семинар итн., рецитирање, проповед и др.

Трет вид претставува *говорната интеракција* помеѓу говорникот и соговорникот. Таа е воедно најважен и најраспространет вид говорна интеркомуникација во секојдневниот живот. Неа ја сочинуваат најмалку две реплики, и тоа: говорна акција што говорникот му ја упатува на соговорникот и говорна реакција што соговорникот му ја упатува на говорникот. Понекогаш, некои пасивни и активни говорни интеркомуникации можат да прераснат во говорни интеракции. Така, на пр., една статија во весник може да се преобрази во полемика; слушањето радиопрограма или, пак, гледањето телевизиска програма можат, во контактните емисии, да прераснат во говорни интеракции; излагањето на состанок или на конгрес може да добие форма на дискусија итн. Меѓутоа, се случува и обратното. Некоја говорна акција може да му биде наменета некому за да ѝ се одговори и да остане без одговор. Во тој случај ќе имаме само неостварени говорни интеракции (на пр. писмо или молба без одговор).

Структурата на говорната интеркомуникација

Говорните интеркомуникации претставуваат основни форми на говорно општење меѓу луѓето. Со цел да видиме каква е нивната структура и кои фактори учествуваат и влијаат во говорната интеркомуникација ќе го воведеме најпрвин терминот *„интерговорник"* како генерички поим за термините „слушател", „читател", „аудиториум" и „соговорник". На тој начин го добиваме терминолошкиот пар „говорник" – „интерговорник" кој ги означува учесниците во сите видови говорни интеркомуникации. Структурата на говорните интеркомуникации е различна во разните видови и подвидови. Меѓутоа, тргнувајќи од говорната интеракција како најраспространет вид, може да се даде општа структура која понатаму ќе се специфицира во зависност од видовите и подвидовите, како и од самите фактори кои ги одредуваат и формите на одделните говорни интеркомуникации. Таа структура би изгледала вака: говорната интеркомуникација се остварува преку основни единици што ги нарекуваме *„говорни акции"*. Говорната акција е говорна секвенца што говорникот му ја упатува на интерговорникот и трае додека говорникот не ја заврши или пак не биде прекинат како што се случува во говорната интеракција. Во хиерархиската структура на говорната акција најмали единици претставуваат *говорните акти.*[2]) Тие се смисловни говорни целини чија форма може да се движи од збор--реченица, па сè до реченична низа-период. Говорната акција може да биде составена од еден или повеќе говорни акти. Меѓутоа, говорните акти можат да се поврзуваат по својата аргументативна вредност и да градат повеќе поголеми единици во рамките на една говорна акција. Тие меѓуединици ги нарекуваме *„говорни дејствија"*. Се разбира, во пасивната

2) Проблемот на говорната интеркомуникација и нејзините единици се третира на различни начини кај разни автори. Така на пр. Дел Хајмз ги употребува термините „говорен настан" и „говорен акт" кои соодветствуваат на нашите термини „говорна интеркомуникација" и „говорна акција". Други единици и меѓуединици тој не постулира. Сп. D. Hajmz: „Etnografija komunikacije", BIGZ, 1980, str. 95–97. Еди Руле, од своја страна, преземајќи ја поделбата од книгата на J. Sinclair & M. Coulthard: „Towards an Analysis of Discourse", Cambridge, C.U.P. 1975, постулира четири вида единици (говорен настан, размена, предлог и говорен акт) кои, освен првата и последната, имаат поинакво значење од нашите единици. Сп. E. Roulet: „Langue maternelle et langues secondes", Hatier, Paris, 1980, str. 38–44.

говорна интеркомуникација, особено во пишаната, постојат и други меѓуединици поголеми од параграфот кој му соодветствува на говорното дејствие, меѓутоа, сите тие единици се специфични само за тој подвид говорна интеркомуникација.

Сите говорни единици, од најмалите–говорните акти па сé до најголемите-говорните интеркомуникации, имаат одредена форма и значење. Значењето на говорните акти е секако наједноставно и најлесно можат да се одредат неговите составни елементи. Во значењето на говорните акти можеме да постулираме четири елементи: 1. *мисла„ 2. однос на говорникот спрема мислата; 3. интероднос на говорникот спрема интерговорникот* и 4. *цел на говорниот акт.* Мислата, односот, интеродносот и целта претставуваат составни елементи на значењето на секој говорен акт, говорно дејствие и говорна акција. Важноста на секој елемент земен поединечно зависи од разни фактори, меѓу кои, секако видна улога имаат и видот и подвидот на говорната интеркомуникација. Општо земено, целта е најважен елемент кој ги одредува и другите елементи од значењето на говорните единици. Меѓутоа, треба да спомнеме дека значењето е интериндивидуална категорија и дека во одредувањето како на целосното значење, така и на важноста на секој негов составен елемент учествуваат, освен говорникот, и сите други учесници на говорната интеркомуникација.

За илустрација на структурата на значењето ќе се послужиме со еден едноставен пример. Ќе ја земеме реченицата „Ќе одиш ли утре на состанокот?“ која во овој случај претставува форма на еден говорен акт како дел од говорна акција. Тој говорен акт може да има повеќе значења и интерпретации меѓу кои и следниве елементи на значење: 1. со тој говорен акт се изразува одредена мисла „Ќе одиш утре на состанокот“ 2. со него се изразува и одреден однос на несигурност на говорникот во точноста на таа мисла 3. говорниот акт изразува и интероднос на прашање што говорникот му го упатува на интерговорникот и 4. говорниот акт ја изразува целта на говорникот да биде информиран за намерата на интерговорникот во врска со акцијата означена во реченицата. Значењето на говорните акти, говорните дејствија и говорните акции во говорната интеркомуникација е често многу побогато од нивната теориска структура во таа смисла што елементите на значењето не ретко се претставени со по две или повеќе еди-

ници спротивни или различни по своето значење. Некои форми на говорната интеркомуникација (на пр. досетките, хуморот, сатирата, поезијата и др.) се одликуваат токму со таа своја особеност.

3. *Метаговорот како пунктуација на говорната интеркомуникација*

Семиотичкото одредување на говорната интеркомуника̀ција би останало нецелосно без разгледување на метаговорот како дел од говорот кој зборува за самиот говор, кој се означува себеси. Метаговорот ни дава можност директно да ги проучуваме формите и значењеата на говорот во говорната интеркомуникација. Говорот, како најбогат семиотички систем, поседува и најбогат метаговор. Токму затоа и проучувањето на метаговорот на говорот има големо значење и за испитувањата на метаговорите на другите значењски однесувања (на филмскиот говор, на ликовниот говор, на гестуалниот говор итн.).

Метаговорот се остварува, како и говорот, во процесот на говорната интеркомуникација и тоа преку знаци кои во своето значење го содржат значењето на поимот „говор". Зборовите кои го означуваат говорот, земени сите заедно, ја сочинуваат метаговорната лексика на еден јазик. Метаговорната лексика се состои од три групи зборови: 1. метаговорните зборови 2. метајазичките зборови и 3. автонимите.[3])

Метаговорните зборови ги означуваат говорната интеркомуникација, нејзините форми и значења. Метаговорните

---

3) Описот на метаговорот што го дава Josette Rey-Debove во својата книга „Le métalangage", Le Robert, Paris, 1978, претставува досега најисцрпна анализа на таа област. Ние во голема мера се користевме со нејзините анализи но, за разлика од неа, на проблемот на метаговорот му пријаѓаме од поинакво теориско исходиште. Жозет Ре-Дебов многу повеќе се задржува на јазикот како систем а сосема малку на говорот во говорната интеркомуникација и, оттаму, не нашла за потребно да го подели метаговорот на две различни сфери кои, секоја посебно, означуваат по еден дел од говорната стварност: на метаговор кој ја означува говорната интеркомуникација и на метајазик кој ги означува елементите на говорот, т.е. јазикот. Понатаму, поаѓајќи од преокупациите на голем број филозофи, од средниот век па наваму, таа јазикот го проучува особено во неговата пишана форма што се одразило и во нејзините истражувања поголемиот дел од кои всушност, и се посветени на проблемот на автонимите.

зборови се претставени главно од две зборовни групи: од именки (на пр. „реченица“, „исказ“, „разговор“, „дискусија“, „прашање“, „одговор“, „говор“, „шега“ итн.) и од глаголи (на пр. „зборува“, „раскажува“, „тврди“, „наредува“, „прашува“, „се колне“, „разговара“ итн.).

Метајазичките зборови го означуваат јазикот, односно лексичките, граматичките и прозодиските елементи на говорот. И тие се составени од истите зборовни групи: од именки (на пр. „фонема“, „глас“, „самогласка“, „согласка“, „слог“, „морфема“, „збор“, „глагол“, „придавка“, „множина“, „еднина“, „деклинација“, „конјугација“, „залог“, „вид“, „знак“, „сложенка“, „род“, „начин“, „префиксација“, „номинализација“ итн.) и од глаголи (на пр. „означува“, „се вика“, „се изговара“, „се деклинира“, „се конјугира“ итн.).

Автонимите претставуваат имиња на самите знаци. Главната особеност на автонимите се состои во тоа што нивниот означувач е еднаков на означувачот на знакот чие име се, додека нивното означено ги содржи и означувачот и означеното на знакот, односно целокупниот знак. Секој знак од јазикот како и единиците кои не се знаци затоа што немаат свое означено (на пр. фонемите и слоговите) можат да станат автоними, до колку се придружени од автонимиски класификатор. Најраспространо средство за автонимизација претставува употребата на метајазичките и метаговорните зборови (на пр. „зборот“, „крава““, „суфиксот“ „-ува““, „реченицата „Именката „Аристотел“ е сопствена именка““ итн.). Сите горни примери претставуваат двојни автоними: од една страна, единиците што ги следат метаговорните зборови „зборот“, „суфиксот“ и „реченицата“ се автоними затоа што се придружени од метаговорни класификатори, а од друга страна, и метаговорните зборови заедно со автонимите претставуваат автоними од втор степен затоа што за нив зборуваме како за примери на метајазички и метаговорни класификатори. Единиците што стануваат автоними го губат своето реално значење и добиваат метајазичко значење. Така зборот „Аристотел“ од горниот пример, не го означува славниот грчки филозоф, туку неговото име со оглед на тоа што ние не зборувавме за Аристотел, туку за името „Аристотел“.

Средствата за автонимизација се разликуваат во говорената и во пишаната говорна интеркомуникација. Во говорот за таа цел најчесто се користат прозодиските средства, и тоа:

автонимискиот збор најчесто се изговара со повишен тон од нормалниот; автонимиската единица се изолира од соседните единици со отсуство на прозодиските качества кои нормално поврзуваат две соседни единици што има за последица и, речиси, задолжително акцентирање на првиот слог од автонимиската единица. Во пишаниот говор како автонимиски класификатори се користат: наводниците, курзивот, дебелината на буквите, поголемото растојание меѓу буквите, подвлекувањето на автонимските зборови и др.

Автонимизацијата може да ги зафати сите единици, како на изразот така и на содржината и да врши цепење на знакот: да ја автонимизира или само формата или само значењето на знакот. Основното својство на автонимизацијата е супстантивирање на единиците што стануваат автоними. Глаголите, сврзниците, предлозите, извиците, речениците итн. во моментот кога стануваат автоними ги добиваат категоријалните својства на именките и оттогаш нивната синтакса ја следи синтаксата на именките.

Говорот, како значењско однесување, се остварува како во внатрешниот така и во надворешниот говор. Тука, пред сè, нè интересира надворешното остварување на говорот во говорната интеркомуникација. Според средствата на остварување на говорната интеркомуникација, метаговорот може да го поделиме на: *1. метаговор на говорената говорна интеркомуникација 2. метаговор на пишаната говорна интеркомуникација и 3. метаговор на мешаната говорна интеркомуникација* која претставува спој од двете претходни интеркомуникации во вид на префрлување од говорениот во пишаниот говор и обратно.

За метаговорот на говорената говорна интеркомуникација веќе дадовме неколку примери погоре а за него ќе зборуваме и подоцна. Во меѓувреме ќе наведеме примери од метаговорите на пишаната и на мешаната говорна интеркомуникација. Метаговорните зборови на пишаниот метаговор ја опфаќаат целокупната пишана интеркомуникација. Тука спаѓаат именките „писмо“, „песна“, „поема“, „драма“, „полемика“, „роман“, „параграф“, „глава“, „резиме“, „басна“, „легенда“, „расказ“, „чин“, „кроки“, „индекс“, „кратка содржина“, „библиографија“, „каталог“, „фиша“, „проспект“, „напис“, „натпис“, „потпис“, „плакат“, „наслов“, „книга“, „весник“, „скратеници“, „упат“, „рецепт“, „оглас“, „реклама“,

„преписка“ итн.; потоа глаголите „пишува“, „препишува“, „допишува“, „распишува“, „пропишува“, „испишува“, „преведува“, „печати“, „чкрта“, „прибележува“ итн.

Метајазичките зборови на пишаниот метаговор ги означуваат елементите на пишаната реч: на пр. именките „буква“, „азбука“, „точка“, „запирка“, „прашалник“, „извичник“, „црта“, „цртичка“, „загради“, „наводници“, „две точки“, „нов ред“, „апостроф“, „ѕвездичка“, „надреден знак“ итн.; потоа глаголите „се пишува“, „се скратува“, „се пренесува“ итн.

Мешаната говорна интеркомуникација претставува хибридна форма од двата претходни вида и, како таква, има најмалку развиен метаговор. Во метаговорни зборови спаѓаат, пред сè, глаголите „чита“ и „диктира“, што ги означуваат основните процеси на остварување на овој вид говорна интеркомуникација, заедно со зборовите изведени од нив; потоа глаголите „рецитира“, „декламира“ и зборовите изведени од нив. Во метајазички зборови спаѓаат глаголите „се чита“, „се изговара“ и од нив изведените зборови.

Откако го одредивме местото и значењето на метаговорот во целокупната организација на говорот останува да ја согледаме улогата на метаговорот во пунктуирањето на говорната интеркомуникација. Означувањето, како основна функција на говорот, се остварува преку искористувањето на одредени средства од планот на изразот кои носат одредено значење на планот на содржината. Начините на искористување на средствата, како и начините на означување на реалноста во јазикот и во говорот ги нарекуваме „пунктуација“.[4]) Што се однесува до метаговорот ќе се задржиме само на начинот на означување на говорната интеркомуникација, проучувајќи го метаговорот на неговото лексичко рамниште.

Како пунктуација, метаговорната лексика претставува таксономија на целокупната говорна интеркомуникација. Во таа смисла, неа може да ја поделиме на четири различни групи од кои секоја посебно пунктуира различен дел од говорната интеркомуникација:

---

4) Терминот „пунктуација“ го преземаме, во адаптирана форма и во изменето значење, од преведената книга на американските автори P. Watzlavisk, J, Helmick Beavin & Don. D. Jackson: „Une logique de la communication“, Seuil, Paris, 1972/1967/. Ни се чини дека францускиот термин „ponctuation“ повеќе одговара од оригиналот „segmentation“ кој води потекло од Ворф и кој е кај нас преведен како „сегментација“ но во поинакви теориски рамки. Сп. B.L. Vorf: „Jezik, misao i stvarnost“, BIGZ, Beograd, 1979, str. 164 i понатаму.

1. метаговорни зборови што ги пунктуираат активноста и начините на зборување, слушање и молчење (на пр. именките „говор“, „изговор“, „дикција“, „акцентирање“, „говорен недостаток“, „викање“, „зборување“, „пелтечење“, „шушкање“, „мрморење“, „слушање“, „молчење“ итн.; потоа глаголите „зборува“, „изговара“, „говори“, „акцентира“, „вика“, „шушка“, „пелтечи“, „мрмори“, „шепоти“, „слуша“, „молчи“ итн.).

2. метаговорни зборови што ја пунктуираат смислата на говорниот акт, говорното дејствие или говорната акција, т.е. нивниот однос и мисла заедно. Тука спаѓаат именките „кажување“, „тврдење“, „цитирање“, „негирање“, „демантирање“, „анализа“, „формулација“, „доказ“, „алузија“, „излагање“, „проповед“, „прогноза“ итн.; потоа глаголите „кажува“, „вели“, „рече“, „тврди“, „цитира“, „(се)негира“, „одрекува“, „потврдува“ „демантира“, „анализира“, „формулира“, „искажува“, „докажува“, „изложува“, „прогнозира“, „предвидува“, „подвлекува“, „истакнува“, „парафразира“, „споменува“ итн.

3. метаговорни зборови што ја пунктуираат интерсмислата на говорниот акт, говорното дејствие или говорната акција, т.е. нивниот интероднос, однос и мисла заедно. Во оваа група спаѓаат: именките „молење“, „дофрлување“, „прашање“, „одговор“, „наредба“, „шега“, „префрлување“, „пцост“, „соопштение“, „известување“, „предупредување“, „претставување“, „комплимент“ итн.; потоа глаголите „моли некого“, „се доверува некому“, „проколнува некого“, „колне некого“, „се заблагодарува некому“, „фали некого“, „се заканува некому“, „поканува некого“, „се претставува некому“, „објаснува некому“, „советува некому“, „нешто“, „кара некого“ итн.

4. метаговорни зборови што ја пунктуираат интерсмислата на говорната интеркомуникација. Тука спаѓаат: именките „разговор“, „договор“, „дискусија“, „дебата“, „ценкање“, „расправија“, „караница“ итн.; потоа глаголите „разговара со некого“, „дискутира со некого“, „се договара со некого“, „се расправа со некого“, се кара со некого“, се ценка со некого“, „преговара со некого“, „се објаснува со некого“ итн. За метаговорните зборови од оваа група карактеристично е што сите тие ја пунктуираат единствено говорната интеракција. Воопшто, во македонскиот јазик не постојат *посебни* метаговорни

зборови кои би ги означувале пасивната и активната говорна интеркомуникација.

Проучувањето на употребата на метаговорните зборови претставува посебна и многу важна лингвистичка тема и тоа може да го осветли не само метаговорот на говорот, туку и метаговорите на другите значењски однесувања. Овде само ќе ја антиципираме хипотезата дека пунктуацијата на метаговорите на другите значењски однесувања веројатно е иста со пунктуацијата на метаговорот на говорот. Оваа хипотеза се однесува само на метаговорните зборови што ги пунктуираат смислата и интерсмислата на говорниот акт, говорното дејствие или говорната акција. За разлика од нив, метаговорните зборови што ги пунктуираат активноста и начините на остварување на тие значењски однесувања ќе бидат нужно различни поради различната материја во која се остварува секое од тие значењски однесувања.